

การศึกษาเพื่อเสนอแนวทางการอนุรักษ์ชุมชนเมืองลำปาง

นางสาว สุกัญญา เอี่ยมชัย

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการผัง เมืองมหาบัณฑิต

ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง

บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พ.ศ. 2539

ISBN 974-633-372-5

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

I16995107

A STUDY TO PROPOSE GUIDELINES FOR URBAN CONSERVATION
OF LAMPANG COMMUNITY

Miss Sukanya Aiemchai

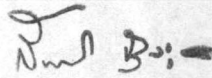
A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Master of Urban planning
Department of Regional and Urban Planning
Graduate School
Chulalongkorn University

1996

ISBN 974-633-327-5

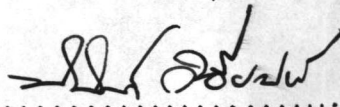
หัวข้อวิทยานิพนธ์ การศึกษาเพื่อเสนอแนวทางการอนุรักษ์ชุมชนเมืองลำปาง
โดย นางสาวสุกัญญา เอี่ยมชัย
ภาควิชา การวางแผนภาคและเมือง
อาจารย์ที่ปรึกษา ผศ.ดร.สุวัฒนา ชาติานิติ
อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม นายนิจ หิณูชีระนันท์

บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโทบัณฑิต

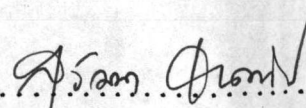

.....คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(รองศาสตราจารย์ ดร.สันติ อุงสุวรรณ)

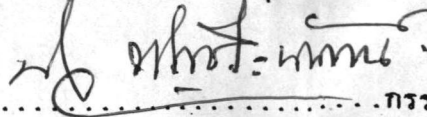
คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

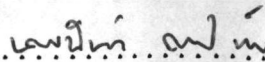
.....ประธานกรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.นิพนธ์ วิเชียรน้อย)

.....อาจารย์ที่ปรึกษา
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุวัฒนา ชาติานิติ)

.....กรรมการ
(นาย นิจ หิณูชีระนันท์)

.....กรรมการ
(อาจารย์ ดร.นิพนธ์ ตาปานานนท์)

พิมพ์ต้นฉบับบทคัดย่อวิทยานิพนธ์ภายในกรอบสี่เหลี่ยมนี้เพียงแผ่นเดียว

สุกัญญา เอี่ยมชัย : การศึกษาเพื่อเสนอแนวทางการอนุรักษ์ชุมชนเมืองลำปาง (A STUDY TO PROPOSE GUIDELINES FOR URBAN CONSERVATION OF LAMPANG COMMUNITY)
อ.ที่ปรึกษา : ผศ.ดร.สุวัฒน์ ธาดาณีติ, 347 หน้า. ISBN 974-633-327-5

การวิจัยนี้ มีวัตถุประสงค์ในการศึกษาวิวัฒนาการของชุมชนเมืองลำปาง เพื่อกำหนดคุณค่าและเอกลักษณ์ รวมถึงศึกษาปัญหาและสาเหตุต่าง ๆ ที่ส่งผลกระทบต่อคุณค่านั้น เพื่อวางแผนทางในการอนุรักษ์ให้สอดคล้องเหมาะสมกับสภาพเศรษฐกิจและสังคมในปัจจุบัน

จากการศึกษาพบว่าชุมชนเมืองลำปางมีพัฒนาการการตั้งชุมชนมารวม 1,300 ปี บนที่ราบริมฝั่งแม่น้ำวัง มีพัฒนาการของเมือง 3 สมัย คือเมืองในสมัยทวารวดีตอนต้น เมืองในสมัยสุโขทัยตอนต้น และเมืองในสมัยรัตนโกสินทร์บนฝั่งตะวันออกของแม่น้ำ มีแม่น้ำวังเป็นเส้นทางคมนาคมสายหลัก จนกระทั่งพ.ศ.2458 ทางรถไฟได้สร้างถึงเมืองลำปาง การขยายตัวของชุมชนเริ่มกระจายตัวอยู่บริเวณเส้นทางสัญจรทางบก ทั้งทางรถไฟ และทางรถยนต์

ในช่วงเวลาของการพัฒนาการ ชุมชนเมืองลำปางรับอิทธิพลของชุมชนใกล้เคียง เช่น ลำพูน เชียงใหม่ เข้ามาผสมผสานกับความนิยมของคนในท้องถิ่น ทั้งด้านผังเมือง สถาปัตยกรรม ศิลปกรรม และขนบธรรมเนียมประเพณีปฏิบัติ พัฒนารูปแบบเป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น ที่มีคุณค่าในทางสุนทรียศาสตร์และวัฒนธรรม นอกจากนี้ยังสามารถใช้เป็นตัวแทนอ้างอิงทางประวัติศาสตร์ สังคมและการมีบทบาทเป็นเมืองระดับรองช่วยให้โครงสร้างการเมือง การปกครองของชุมชนในภาคเหนือตอนบนมีความชัดเจนยิ่งขึ้น

จากสภาพสังคมปัจจุบัน มีการเปลี่ยนแปลงทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ชุมชนมีการขยายตัวเพื่อรองรับความเจริญจากการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ทำให้เกิดปัญหาและส่งผลกระทบต่อคุณค่าและเอกลักษณ์ของชุมชน

ดังนั้น จึงได้วางแผนในการอนุรักษ์ เพื่อที่ชุมชนเมืองลำปางสามารถเติบโตได้ตามกระบวนการพัฒนาต่าง ๆ โดยที่ชุมชนยังซำรงรักษาไว้ได้ซึ่งคุณค่าและเอกลักษณ์ ด้วยการกำหนดพื้นที่เป็น 2 โซน คือ พื้นที่อนุรักษ์และพื้นที่รองรับการพัฒนาและการขยายตัวของชุมชน ซึ่งพื้นที่อนุรักษ์แบ่งย่อยออกเป็น 3 พื้นที่ตามระดับของความเข้มในการอนุรักษ์เปลี่ยนแปลง บริเวณที่จะต้องมามีมาตรการเข้มงวดและระมัดระวังอย่างเต็มที่ ได้แก่ บริเวณชุมชนเมืองเก่าในฝั่งตะวันตกของแม่น้ำ, ย่านศูนย์กลางเมืองในฝั่งตะวันออก และย่านสถานีรถไฟ ซึ่งประกอบด้วยสถานีรถไฟและอาคารบนถนนประสานไมตรี และมีการผ่อนผันในพื้นที่รอบนอกออกไป คือ พื้นที่โดยรอบย่านสถานีรถไฟปัจจุบัน ซึ่งยังมีการใช้ที่ดินไม่หนาแน่น ได้รับการกำหนดไว้เป็นพื้นที่รองรับการขยายตัวของชุมชนในอนาคต.

การวางแผนภาคและเมือง

ภาควิชา การวางผังเมือง
สาขาวิชา
ปีการศึกษา 2538

ลายมือชื่อนิติ
ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา
ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาร่วม

C535378 : MAJOR URBAN PLANNING

KEY WORD: LAMPANG COMMUNITY / CONSERVATION / IDENTITY / EVOLUTION

SUKANYA AIEMCHAI : A STUDY TO PROPOSE GUIDELINES FOR URBAN CONSERVATION OF LAMPANG COMMUNITY . THESIS ADVISOR : ASST. PROF. SUWATTANA TADANITI, Ph.D. 347 pp. ISBN 974-633-327-5

The objectives of this research are to study the evolution of the Lampang community, identify its historical value and the factors influencing the declining in such value and the community identity. The study results are expected to reveal the appropriate guidelines for urban conservation of this community.

The research findings revealed that the age of Lampang community was more than 1,300 years. It was firstly settled on the banks of Wang River and made the development into three phases : starting from the growth direction to the western side of river during Hari-punchai period, followed by the southern development during Lanna time and on eastern side at the Ratanakosin Era. However, since there was the coming of railway in 2458 BE, the community expansion has been closely tied up to the in-land development.

During the long time of development, the Lampang community had absorbed the culture of the nearby areas, for examples Lampoon and Chiang Mai. Such impacts could be seen in the city plan, architecture, art and culture and become the uniqueness and beauty in those patterns of art was regarded as the identity of Lampang.

As the economic development of the northern region expanded rapidly, the Lampang community was modernized and caused some changes in cultural and historical activities and monuments. However, the community has remained its value and identity in most of traditional architecture and culture in their present living.

The conservation of Lampang community has been proposed in the final part of the research. It was recommended that the community should be zoned into two main areas : the historical preservation zone and the development one. The first zone has been composed of three sub-zones according to the degree of development permit. The sub-zones where needed to be strongly controlled with full measures and regulations was the old town area at the western bank of the Wang River. The district surrounding the present railway station was recommended to be the development zone. According to these guidelines, it was believed that the Lampang community could successfully and gracefully preserve its value and identity and also enjoy the advantages of the economic expansion of the province in future.

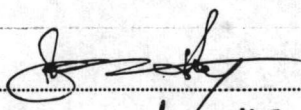
REGIONAL AND URBAN PLANNING

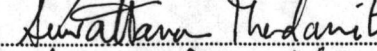
ภาควิชา.....

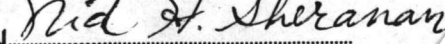
URBAN PLANNING

สาขาวิชา.....

ปีการศึกษา..... 2538

ลายมือชื่อนิสิต.....

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา.....

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาร่วม.....

กิตติกรรมประกาศ

เบื้องหลังของวิวัฒนาการชุมชนเมืองลำปางในวิทยาลัยนพนธ์ฉบับนี้ จนถึง การค้นพบถึงคุณค่าที่แฝงเร้นอยู่ในคุณประโยชน์ใดๆ ที่วิทยาลัยนพนธ์ฉบับนี้ได้เอื้ออำนวยแก่ผู้หนึ่ง ผู้ใด ขอขอบคุณความดีนั้นๆ ให้กับบุคคลที่มีส่วนรังสรรค์งานเขียนเล่มนี้ขึ้นมา 3 ท่าน คือ ผศ.ดร. สุวีพัฒนา ชาติานิติ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยาลัยนพนธ์ ผู้ชี้แนะให้เกิดพัฒนาการทางความคิด และ ความพยายามที่จะสืบเสาะหาที่มาและที่ไปของเมืองลำปาง ท่านที่ 2 คือ อาจารย์ศักดิ์ รัตนชัย ผู้มีส่วนในการสร้างอนาคตให้กับอดีตของเมืองลำปาง และอนาคตของอดีตนั้น ส่วนหนึ่งคือผลงานทางวิชาการที่ท่านเขียนไว้ให้เป็นแนวทางในการศึกษา และท่านสุดท้าย คือ อาจารย์นิจ ธิญะธีระนันท์ ผู้สร้างแนวทางในการอนุรักษ์ไว้มากมาย หนึ่งในก้าวที่ท่านก้าวข้ามบนเส้นทางของการอนุรักษ์ คืออีกหนึ่งก้าวที่วิทยาลัยนพนธ์ฉบับนี้ได้ก้าวเดิน

นอกจากคุณความดี ที่มอบให้อาจารย์ทั้งสามท่าน ซึ่งเปี่ยมไปด้วยจิตวิญญาณของความเป็น "ครู" ผู้เขียนไม่อาจเพิกเฉยต่อบุคคลอีกสองท่าน คือ บิดา-มารดา ผู้ที่ทำให้สำนึกในจิตตนว่า วิทยาลัยนพนธ์ฉบับนี้ นับแต่ตัวอักษรแรกที่จรดปากกาลงเขียน จนกระทั่งวางปากกาลงเมื่อจบเล่มลง คุณค่าของวิทยาลัยนพนธ์ที่จบเล่มลงไปในนั้นอยู่ตรงไหน และเพื่ออะไร.

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ม
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ง
กิตติกรรมประกาศ.....	จ
สารบัญเรื่อง.....	ฉ
สารบัญตาราง.....	ญ
สารบัญแผนที่.....	ฎ
สารบัญแผนภูมิ.....	ฏ
สารบัญภาพ.....	ฑ
บทที่	
1 บทนำ.....	1
2 แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง.....	10
แนวความคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับวิวัฒนาการของชุมชน.....	10
ความหมายของชุมชน.....	10
รูปแบบของการตั้งถิ่นฐาน.....	13
แนวความคิดด้านการอนุรักษ์.....	16
ความหมายของการอนุรักษ์.....	16
สิ่งที่ควรอนุรักษ์.....	19
ขนาดของการอนุรักษ์.....	29
เกณฑ์ในการอนุรักษ์.....	33
ระดับของการอนุรักษ์.....	35
แนวความคิดด้านองค์ประกอบชุมชน.....	36
3 สภาพทั่วไปและวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนเมืองลำปาง.....	46
สภาพทั่วไปของชุมชนเมืองลำปาง.....	46
การปกครอง.....	46
ลักษณะทางภูมิศาสตร์.....	49
ลักษณะโครงสร้างพื้นฐาน.....	52
ลักษณะทางเศรษฐกิจ.....	55

บทที่

วิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนเมืองลำปาง	59
ชุมชนโบราณบริเวณที่ราบลำปาง	59
ชุมชนเมืองลำปางยุคจามเทวีวงศ์	63
แคว้นทริภุญไชย	63
เขลางค์นคร	65
ชุมชนเมืองลำปางยุคอาณาจักรล้านนา	69
เมืองเขลางค์ในสมัยราชวงศ์มังราย	69
บทบาทเมืองเขลางค์สมัยราชวงศ์มังรายปกครองล้านนา	69
ลักษณะผังชุมชน	71
ชุมชนเมืองลำปางยุคเมืองขึ้นพม่า	73
ชุมชนเมืองลำปางยุคเมืองประเทศราชรัตนโกสินทร์	74
ชุมชนเมืองลำปางกับการฟื้นฟูเมือง	74
การปฏิรูปการปกครองในล้านนา	77
บทสรุป	85
4 คุณค่าและเอกลักษณ์ของชุมชนเมืองลำปาง	90
มรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนเมืองลำปาง	90
ชุมชนโบราณก่อนประวัติศาสตร์	90
ชุมชนเมืองลำปางยุคจามเทวีวงศ์	94
ลักษณะของผังเมืองและชุมชน	94
รูปแบบสถาปัตยกรรม	104
ประติมากรรมและศิลปกรรมอื่นๆ	106
ชุมชนเมืองลำปางยุคราชวงศ์มังรายแห่งแคว้นล้านนา	107
ลักษณะผังเมืองและชุมชน	107
รูปแบบสถาปัตยกรรม	115
รูปแบบงานศิลปกรรม	126
ชุมชนเมืองลำปางภายใต้การปกครองของพม่า	130
ลักษณะผังเมืองและชุมชน	130
รูปแบบสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมอื่นๆ	130

บทที่

ชุมชนเมืองลำปางภายใต้การปกครองของราชวงศ์จักรี	131
ลักษณะผังเมืองและชุมชน	131
รูปแบบสถาปัตยกรรม	140
รูปแบบศิลปกรรม	154
คุณค่าในทางสุนทรียศาสตร์และวัฒนธรรมของชุมชนเมืองลำปาง	159
คุณค่าในทางวัฒนธรรมของชุมชนเมืองลำปาง	159
คุณค่าในทางสุนทรียศาสตร์ของชุมชนเมืองลำปาง	165
เอกลักษณ์ขององค์ประกอบทางภูมิทัศน์ชุมชน	165
ความสัมพันธ์ของภูมิทัศน์ชุมชนเมืองลำปาง	181
การประเมินค่าชุมชนเมืองลำปาง	185
การประเมินคุณค่าทางประวัติศาสตร์ของชุมชนเมืองลำปาง	185
การประเมินคุณค่าทางวัฒนธรรมของชุมชนเมืองลำปาง	195
การประเมินค่าทางสุนทรียศาสตร์ของชุมชนเมืองลำปาง	204
บทสรุป	216
5 ปัญหาและแนวทางการอนุรักษ์ชุมชนเมืองลำปาง	221
สภาพปัญหาและสาเหตุของการสูญเสียคุณค่าและเอกลักษณ์	
ชุมชนเมืองลำปาง	221
ปัญหาด้านกายภาพและภูมิทัศน์ชุมชนเมืองลำปาง	221
ปัญหาด้านวัฒนธรรมของชุมชนเมืองลำปาง	232
แนวทางในการอนุรักษ์ชุมชนเมืองลำปาง	236
เหตุผลและเป้าหมายในการอนุรักษ์ชุมชนเมืองลำปาง	236
การกำหนดขนาดในการอนุรักษ์ชุมชนเมืองลำปาง	238
การอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีของชุมชนเมืองลำปาง	256
ความเป็นไปได้ในการปฏิบัติตามแนวทางการอนุรักษ์	257
การแก้ไขปัญหปัจจุบันของชุมชนเมืองลำปาง	257
การพัฒนาตามศักยภาพของชุมชนเมืองลำปาง	264
บทสรุป	267

บทที่

6	สรุปและเสนอแนะ.....	270
	พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนเมืองลำปาง.....	270
	เอกลักษณ์และมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนเมืองลำปาง.....	271
	มาตรการเพื่อดำเนินการอนุรักษ์.....	272
	การสนับสนุนด้านกฎหมาย.....	273
	ด้านการพัฒนา.....	274
	ข้อจำกัดและข้อเสนอแนะเพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาต่อเนื่อง.....	275
	ข้อวิพากษ์การศึกษา.....	276
	รายการอ้างอิง.....	278
	ภาคผนวก.....	285
	ประวัติผู้เขียน.....	349

สารบัญตาราง

	หน้า
ตาราง	
4.1 ที่ตั้งและหลักฐานที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ของชุมชนเมืองลำปาง.....	186
4.2 ที่ตั้งและหลักฐานที่มีคุณค่าทางวัฒนธรรม.....	195
4.3 ที่ตั้งและหลักฐานที่มีคุณค่าทางสุนทรียศาสตร์ของชุมชนเมืองลำปาง.....	202

สารบัญแผนที่

แผนที่	หน้า
3.1 ที่ตั้งและอาณาเขตจังหวัดลำปาง.....	47
3.2 ที่ราบในภาคเหนือ.....	50
3.3 ถนนในชุมชนเมืองลำปาง.....	53
3.4 แหล่งชุมชนก่อนประวัติศาสตร์.....	61
3.5 ผังเมืองเขลางค์-อาลัมปางค์.....	67
3.6 ผังเมืองเขลางค์ในสมัยล้านนา.....	72
3.7 ผังเมืองเขลางค์ในสมัยรัตนโกสินทร์.....	76
4.1 แผ่นดินขุนตา.....	91
4.2 ผังเมืองทริภุญไชย.....	95
4.3 ผังเมืองแพร่.....	96
4.4 โครงสร้างชุมชนเมืองเขลางค์นคร.....	98
4.5 กลุ่มของวัดตามผังจตุรทิศ.....	99
4.6 ประตุมืองและวัดสำคัญของเขลางค์นคร.....	100
4.7 ประตุมืองและวัดสำคัญของเมืองเขลางค์.....	111
4.8 ผังวัดพระธาตุลำปางหลวง อ.เกาะคา.....	116
4.9 เมืองนครลำปางบนฝั่งแม่น้ำวังด้านใต้.....	132
4.10 ย่านชุมชนในเมืองนครลำปาง.....	135
4.11 ย่านชุมชนการค้า.....	137
4.12 Plan of Lampang in 1970.....	138
4.13 Roof-Plan of the center of Lampang.....	148
4.14 ทิศทางการขยายตัวของชุมชนในช่วงต่างๆ.....	166
4.15 ย่านเมืองเก่า ย่านตลาดจีน และย่านศูนย์ราชการ.....	168
4.16 ย่านพาณิชย์กรรม.....	170
4.17 โครงข่ายทางสัญจร.....	172
4.18 จุดหมายตา.....	174
4.19 จุดรวมกิจกรรม.....	176
4.20 ที่ตั้งสถาปัตยกรรมสำคัญ.....	179

แผนที่

4.21	การกระจายตัวของกลุ่มหลักฐานที่มีคุณค่า.....	214
5.1	พื้นที่อนุรักษ์เพื่อคุณภาพชีวิต วัฒนธรรม และการพักอาศัย.....	242
5.2	พื้นที่อนุรักษ์เพื่อการพักอาศัยถึงการพาณิชย์.....	246
5.3	พื้นที่อนุรักษ์เพื่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจ.....	250
5.4	พื้นที่รองรับการพัฒนาและการขยายตัวของชุมชน.....	253
5.5	พื้นที่อนุรักษ์แม่น้ำวัง.....	255

สารบัญแผนภูมิ

หน้า

แผนภูมิ

1.1	วิธีการศึกษา.....	7
1.2	ขั้นตอนการศึกษา.....	8

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
2.1 การตั้งถิ่นฐานบริเวณโค้งแม่น้ำ.....	13
2.2 การตั้งถิ่นฐานบริเวณแม่น้ำบรรจบกัน.....	13
2.3 รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน.....	14
2.4 City Gate.....	30
2.5 Facade.....	30
2.6 Building at Delphi.....	31
2.7 Street Scape.....	31
2.8 Oxford Skyline.....	32
2.9 Village & Town.....	32
2.10 ทางสัญจร (Path).....	37
2.11 ย่าน (district).....	38
2.12 ขอบเขต(Edges).....	38
2.13 ที่หมายตาระยะไกล(Distance Landmark).....	39
2.14 ที่หมายตาระยะใกล้(Local Landmark).....	39
3.1 สถานีรถไฟลำปาง บริเวณสบตุ๋ย.....	82
3.2 รถม้าเมืองลำปาง.....	83
3.3 รูปแบบและลักษณะสถาปัตยกรรมบนถนนตลาดจีน.....	84
4.1 เครื่องมือลับหินกรวด อ.แม่เมาะ จ.ลำปาง.....	92
4.2 ปล่องภูเขาไฟม่อนหินฟู.....	92
4.3 เครื่องมือหินขัดชนิดไม่มีปาดจากถ้ำคอยผาซี.....	93
4.4 เหรียญเงินและเหรียญโลหะที่พบใช้ในเมืองทวารวดี.....	93
4.5 เจดีย์ร้างวัดอุโมงค์.....	101
4.6 บริเวณคูเมืองฝั่งตรงข้ามกับเจดีย์ร้างวัดอุโมงค์.....	101
4.7 แนวกำแพงดินด้านในจากแยกถนนท่ามะโอถึงวัดนางเหลียว.....	102
4.8 คูเมืองชั้นนอกกำแพงเมือง.....	103
4.9 แนวกำแพงดินชั้นในคูเมือง.....	103

ภาพที่

4.10	เจดีย์กู่กุด วัดจามเทวี จ.ลำพูน.....	104
4.11	วัดเจดีย์ วัดจามเทวี จ.ลำพูน.....	105
4.12	เศียรพระพุทธรูปหินทรายทริภุชไชย.....	106
4.13	ภาชนะดินเผาวัดพระธาตุทริภุชไชย.....	107
4.14	เศษอิฐบนกำแพงดินบริเวณแนวกำแพงดินเก่า.....	108
4.15	โครงสร้างหลักของ เมืองเชียงแสนและเมืองเชลียงค้ำใหม่.....	108
4.16	แม่น้ำวัง.....	109
4.17	บริเวณหนองน้ำและร่องน้ำด้านหลังวัดปงสนุก.....	109
4.18	สะพานรัชฎาภิเศก.....	113
4.19	โค้งแม่น้ำวังบริเวณวัดพระแก้วดอนเต้า.....	113
4.20	โค้งแม่น้ำวังด้านใต้สะพานรัชฎาภิเศก.....	114
4.21	เจดีย์ร้างวัดอุโมงค์.....	117
4.22	เจดีย์วัดพระแก้วดอนเต้าและวัดปงสนุก.....	118
4.23	มณฑปปราสาท.....	120
4.24	มณฑปปราสาท และเครื่องขบวนแห่พิธีศพเจ้าแม่ท้าววรรณ ณ เชียงตุง.....	121
4.25	ซุ้มโขงวัดพระธาตุลำปางหลวง.....	121
4.26	ซุ้มโขงกู่เจ้าย่าสุตตา.....	122
4.27	ซุ้มโขงประตูปูวิหารวัดพระแก้วดอนเต้า.....	122
4.28	วิหารโถงวัดปงสนุก.....	123
4.29	คอสองและฝ้าย้อยด้านในเขียนทองรูปบูรณะกฐะ.....	123
4.30	วิหารน้ำแต้ม วัดพระธาตุลำปางหลวง.....	124
4.31	วิหารจามเทวี วัดพระธาตุลำปางหลวง.....	124
4.32	เรือนล้านนา ที่นิยมสร้างในเมืองลำปาง.....	125
4.33	ทอผี.....	126
4.34	ซุ้มโขงและลวดลายปูนปั้นกู่เจ้าย่าสุตตา.....	127
4.35	งานปูนปั้นประดับซุ้มโขง.....	128
4.36	โก่งคิ้วลายใต้หมู่.....	128
4.37	ลวดลายหุ่นยนต์.....	129

ภาพที่

4.38	ภาพเขียนพุทธประวัติบนฝาผนัง.....	129
4.39	ยอดซุ้มอาคารทรงพญาราคู.....	130
4.40	สิงห์ประดับเจดีย์วัดมอญพญาแช่.....	130
4.41	ถนนตลาดจีน.....	133
4.42	ถนนทิวทัศน์ข้าง.....	133
4.43	ถนนบุญวาทย์.....	133
4.44	ถนนข่อยเชื่อมระหว่างถนนตลาดจีนกับถนนทิวทัศน์ข้าง.....	134
4.45	สภาพถนนในชุมชนล้านนา.....	134
4.46	วัดปงสนุก.....	136
4.47	สะพานรัชฎาภิเศก.....	139
4.48	ถนนรอบเวียงตรงไปประตูชัย.....	140
4.49	มณฑปวิหารวัดปงสนุก.....	141
4.50	ซุ้มหลังคาซ้อนชั้นของมณฑปวิหารวัดปงสนุก.....	141
4.51	หน้าบันและโค้งคิ้ว.....	142
4.52	วัดศรีรอง เมืองก่อนการบูรณะ.....	143
4.53	วัดศรีรอง เมืองหลังการบูรณะ.....	143
4.54	วิหารวัดศรีชุม.....	144
4.55	มณฑปวิหารวัดพระแก้วดอนเต้า.....	144
4.56	เจดีย์พม่า.....	145
4.57	งานปั้นรักกระแหนะปิดทองประดับกระจก.....	145
4.58	ดาวเพดานวัดพม่า.....	146
4.59	หน้าบันศาลาการเปรียญวัดเกาะ.....	147
4.60	หอคำเมืองลำปาง.....	149
4.61	ศาลเมืองนครลำปาง สมัยมณฑลเทศาภิบาล.....	149
4.62	บ้านพักอาศัยกิ่งพาณิชย์บนถนนตลาดเก่า.....	150
4.63	เรือนขนมปังขิง ในช่วงรัชกาลที่ 6.....	151
4.64	เรือนขนมปังขิงรุ่นแรก.....	151
4.65	เรือนพักอาศัยขนาดใหญ่บนถนนบุญวาทย์.....	152

ภาพที่

4.66	เรือนพักอาศัยขนาดเล็ก.....	153
4.67	การตกแต่งลวดลายของลมประตู่.....	154
4.68	ภาพเขียนบนผนังวัดนาแสง.....	155
4.69	ซามตราไก่เมืองลำปาง.....	155
4.70	พิธีพืชน์ป๋ญา และผีมดผีเมือง.....	160
4.71	หอนาฬิกา บริเวณห้าแยกหอนาฬิกา.....	175
4.72	รถม้าบริเวณข้างศาลากลาง.....	177
4.73	ถนนซอยเชื่อมถนนตลาดเก่ากับถนนทิพย์ช้าง.....	182
4.74	ทัศนียภาพเมืองลำปาง ในย่านนอกศูนย์กลาง เมือง.....	182
4.75	ที่โล่งว่างริมแม่น้ำวังทางตอนเหนือ.....	183